

totuși unele lecțiuni sau intervenții mai importante în text, datorate filologilor și istoricilor din ultimele patru decenii mai ales, pe care noul editor se simte dator să le discute mai pe larg, fie confirmându-le, fie infirmându-le. Dăm câteva exemple :

p. 212, 7 (Fr. 36 din Βιθυνικά citat după Eustathius): Jacoby a considerat că și cuvintele care urmează în textul eustathian (...καὶ τάχα ἐκ ταύτης καὶ τις ἐκεῖ τόπος καλεῖται Δάμαλις) ar aparține lui Arian. Wirth justifică afirmația.

p. 218, 1 (Fr. 54 din Βιθυνικά citat după același): se discută posibilitatea de a considera acest pasaj, cuprinzând informații despre obiceiurile sciților, ca făcând parte în întregime din lucrarea lui Arian Παρθικά.

p. 228, 12 (Fr. 5 din Παρθικά, cartea VIII): pe urmele lui Jacoby și Hartmann, Wirth afirmă că o serie întreagă de alte fragmente istorice grecești editate de Jacoby fac parte din lucrarea nicomedianului, și anume din cărțile VIII și următoarele. El dă lista acestor fragmente cu trimitere la Jacoby, dar și la Suidas. Completări asemănătoare se găsesc la p. 228, 3 (Fr. 3 din Παρθικά), 229, 14 (Fr. 9 din aceeași lucrare), 231, 1 (Fr. 16).

p. 233, 1 (Fr. 23 din Παρθικά) citat după Suidas, s.v. διεφθαρμένος. Ada Adler consideră că fragmentul aparține lui Josephus Flavius (*Bell. Iud.* I 359—18,4); Wirth se îndoiește.

Pe lângă indicii foarte bogăți, pe lângă cele două hărți anexate celui de-al doilea volum, noua ediție a *Operelor* lui Arian cuprinde o bibliografie pusă la zi. Notăm cu acest prilej că în anul 1966 a apărut o traducere românească a *Anabazei* (Flavius Arrianus, *Expediția lui Alexandru cel Mare în Asia*, traducere de Radu Alexandrescu, introducere și note de Alexandru Suceveanu, București, Editura științifică) și că în volumul 2 (1967) al publicației „Travaux et mémoires”, editată de Centrul de cercetări asupra istoriei și a civilizației bizantine din Paris, elevul lui A. Dain, J. A. de Foucault a publicat un important studiu al regretatului savant francez, pe care l-a completat folosind notele rămase după moartea acestuia și propriile sale însemnări de la cursuri (*Les stratégistes byzantins*, p. 317—392). Transmiterea textului *Tacticii* lui Arian își are în această lucrare locul meritat.

Prin felul în care a înțeles să se achite de datoria asumată, aceea de a reactualiza în optime condiții științifice ediția lui A. G. Roos, G. Wirth nu face numai un serviciu memoriei eminentului filolog, ci pune totodată la dispoziția cercetătorilor un instrument de lucru de cea mai bună calitate.

Nicolae-Șerban Tanașoca

APPIANI *Bellorum civilium liber primus*. Introduzione, testo critico e commento, con traduzione e indici, a cura di Emilio Gabba. (Biblioteca di Studi superiori, XXXVII.) Firenze, „Nuova Italia” editrice, 1967. XI.II—457 p. in 12° + o hartă afară din text.

Despre importanta „Biblioteca de studii înalte”, îngrijită de Arnaldo Momigliano la „Nuova Italia” din Florența, s-a mai vorbit în revista noastră, în legătură cu lucrarea regretatului Attilio Degrossi (VI, 1964, p. 389—390), cu aceea a Giulianei Lanata (XI, 1969, p. 333—334), iar acum în urmă cu primul volum al culegerii de inscripții elenistice a lui Luigi Moretti (XII, 1970, p. 323—324). În ansamblu, se poate spune că e vorba de o colecție din cele mai interesante și utile din câte stau astăzi la îndemna studenților și cercetătorilor, remarcabilă prin calitatea colaboratorilor, dar nu mai puțin prin actualitatea și însemnătatea

temelor tratate. Valabilă pentru oricare din lucrările citate, afirmația e valabilă și pentru ediția din Appian pe care o semnez cu oarecare întârziere, de vreme ce primul tiraj e din 1958, iar ceea ce ni se oferă astăzi e numai o reproducere a primei ediții, fără modificări notabile.

Cum se arată în intitulaj, lucrarea comportă în primul rând un text critic, completat cu o traducere nouă a autorului, în ciuda faptului că traduceri italiene ale textului lui Appian nu lipsesc, de la a lui Alessandro Braccese (la sfârșitul veacului al XV-lea) pînă la cea a lui S. Carnevale Schianca, apărută în primii ani ai secolului nostru. Textul, de altă parte, e în linii mari acela al lui Viereck (Leipzig, 1905), cu ușoare schimbări de interpunctiune și cu un aparat sumar, în care se înregistrează cu precădere lecțiunile interesante pentru consecințele de ordin istoric. Sub acest raport, o atenție specială s-a acordat de noul editor numelor proprii, nu o dată restabilite în forma lor corectă pe baza amănunțitelor studii prosopografice consacrate perioadei într-o vreme recentă.

Partea cea mai importantă a lucrării e, firește, amplul comentariu istoric, în care și-au găsit loc rezultatele mai multor ani de cercetări privind perioada de sfârșit a Republicii, în general, și opera lui Appian, în particular, despre care — pe lângă alte contribuții mărunte — Gabba a publicat în 1956 un amplu studiu intitulat *Appiano e la Storia delle guerre civili* (Firenze, La „Nuova Italia”). Bună parte din substanța acestei cărți a trecut în comentariu, mai ales în ce privește concepția istorică și izvoarele scriitorului alexandrin în tratarea perioadei Gracchilor. Dar propriile investigații ale autorului li se adaugă rezultatele obținute de-a lungul timpului de cercetătorii de orice neam ai Republicii, fără a uita pe propriul maestru al lui Gabba — Plinio Fraccaro — și pe ceilalți distinși reprezentanți ai școlii de istorie veche de la Pavia, de la Gianfranco Tibiletti la Aurelio Bernardi.

Într-o simplă notă de semnalare, ca aceasta, o lucrare de felul comentariului ce ne reține atenția nu poate fi urmărită pas cu pas. Ceea ce poate face recenzentul e să releve analiza ascuțită a datelor de fapt, pe lângă bogăția informației, și una și cealaltă ușor de apreciat, ca să citez un exemplu, din adnotările la I 27, 142, unde, sub cuvintele originalului : *Ἰπποθετοῦς δὲ ὑπάρτων χειροτονίας*, se citește deslușirile : « Secondo una riflessione appianea a 146, Equizio ed Apuleio morirono il primo giorno della loro carica, quindi il 10.XII.100 a.C. In tal caso bisogna ritenere : 1) che le elezioni consolari per il 99 fossero state rinviate a dicembre (Mommsen, *StR*, I³, p. 584 e. n. 5) ; 2) che il questore Saufeius (v. 143) fosse tale per il 99 (entrato in carica il 5. XII. 100 Mommsen, *StR*, I³ p. 606 ; Niccolini, *Fasti*, p. 200 ; Broughton, II, p. 2) ; 3) che la proposta di P. Furius, *trib.* per il 99, sia del dicembre del 100 : Niccolini, *Fasti*, p. 204. Questa cronologia è probabilmente errata (v. Pareti, III, p. 512, n. 1). Infatti : 1) al momento del taglio delle tubature del Campidoglio si era nel *mazimo aestu* (*de uir. ill.*, 73, 10), quindi probabilmente non in dicembre ; 2) in Val. Max. III, 2, 18, Equizio è detto *designatus tr. pl.* e difatti Cic. *p. Rab. perd. reo*, 20, dice che tutti i tribuni eccetto Saturnino erano con il partito dell'ordine ; 3) Cass. Dio, fr. 95,3 Boiss. dice esplicitamente che P. Furius era stato dapprima con Saturnino e lo aveva poi abbandonato, vale a dire era suo collega per il 100 a C. Quindi si è non nel dicembre, ma nell'estate del 100 a C. e Saufeio e questore per quell'anno (si noti che la legge frumentaria del Apuleio è del 103 : Passerini 1934, p. 114, contra Broughton, I, p. 575) ».

Rîndurile reproduse mă dispensează de a stăruii mai mult asupra seriozității și migalei cu care sint întocmite deslușirile la textul lui Appian, care depășesc în multe privințe și înlocuiesc comentariul vechi de aproape trei sferturi de secol al lui J. L. Strachan-Davidson (Oxford, 1902). Împreună cu cartea menționată înainte (*Appiano e la Storia delle guerre civili*), această nouă osteneală a lui Gabba va fi salutată cu mulțumire de cercetătorii perioadei de sfârșit a Republicii, pentru care contribuțiile învățatului italian constituie, fără îndoială, și vor continua să constituie multă vreme instrumente de lucru tot atât de prețioase ca scrierile clasice ale lui Fraccaro, Meyer și Kornemann.

Sub formă de *Addenda*, paginile 435—445 ale lucrării cuprind trimiteri la bibliografia mai nouă a subiectului, în legătură cu care se mai pot face unele observații. P. 11, cu privire la colonizarea romană timpurie, e de citat monografia lui E. T. Salmon, *Roman Colonization under the Republic*, London, 1969. P. 14, pentru *possessio* în dreptul republican, studiul lui Val-Al. Georgescu, *De la „possessiones” la „possessio”*. *Contribuție la studiul procesului istoric de formare a noțiunii de posesie în dreptul roman* (în această revistă, I, 1959, p. 115—180). P. 16, în legătură cu sclavia în Italia și Sicilia în secolele II—I î.e.n., avem acum o traducere germană a cărții învățatei sovietice E. M. Štaerman, *Die Blütezeit der Sklavenwirtschaft in der römischen Republik* (Wiesbaden, 1969). P. 23, despre Gracchi și problema agrară la jumătatea sec. al II-lea, sînt de văzut observațiile ascuțite ale lui Claude Nicolet. P. 54—55, bibliografia răscoalei lui Aristonikos s-a îmbogățit simțitor în ultimii cincisprezece ani: după studiul lui V. Vavrincek, *La révolte d'Aristonikos* (Prague, 1957), nu se pot trece cu vederea contribuțiile lui J. Vogt, *Pergamon und Aristonikos* (*Atti del terzo Congresso Internazionale di Epigrafia greca e latina*, Roma, 1959, p. 45—54), E. S. G. Robinson, *Cistophori in the name of King Eumenes* (*Numism. Chronicle*, 1954, p. 1—8), în sfîrșit, și mai ales, Louis Robert, *Villes d'Asie Mineure* ² (Paris, 1962, p. 252—260 și 375).

D. M. Pippidi

TIBERII *De Figuris Demosthenicis* libellus cum deperditorum operum fragmentis, edidit Guilhelmus Ballaira, Romae, in aedibus Athenaci, 1968; in 8° mic, XLVIII + 112 p. (cu 10 planșe fotografice în afara textului).

Fără să depășească limitele unei sistematizări de tip tradițional, manualul sau compendiul de retorică intitulat în manuscrise *Περὶ τῶν παρὰ Δημοσθένει σχημάτων* ne oferă date și formulări extrem de interesante pentru cunoașterea doctrinei tardive, dintr-o perioadă în care optica literaților se apropie tot mai mult de înțelegerea gramaticală, deci insistă în primul rînd asupra relevanței *cuvntului scris*. În eleganta colecție *Bibliotheca Athena*, profesorul Guglielmo Ballaira de la Universitatea din Roma publică acest mic tratat (textul propriu-zis însumează 45 de pagini, cu 5 pagini de *testimonii*, anexate la sfîrșit), singura scriere care ajunge pînă la noi din opera unui eclectic (de tipul filozofilor esești din a doua sofistică).

Un lexicon destul de cuprinzător, cum este *Suda*, nu omite să-i menționeze numele: *Τιβέριος, φιλόσοφος καὶ σοφιστῆς* (cf. ediția Ada Adler, pars IV, p. 545, n. 550). Urmează o listă mai lungă de opere, cu caracter retoric sau de teorie literară — fără să lipsească studii referitoare la genuri și la teoria narațiunii istorice (*Περὶ ἱστορίας, Περὶ Ἡρόδοτου καὶ Οουκυδίδου*).

În *prolegomenele* ediției Ballaira (p. XI—XLVII) se dau lămuriri — majoritatea cu caracter definitiv — despre *epoca* în care a trăit autorul nostru, despre *manuscrise* și problema filiației lor (II. *De codicibus eorumque cognationibus*), despre diferitele ediții ale predecesorilor (începînd cu *editio princeps* a lui Galeus, Oxford, 1676) și, în cele din urmă, criteriile călăuzitoare în alcătuirea splendei lucrării filologice realizate de savantul italian. Dintre numeroasele ei merite vom scoate aici în evidență numai cîteva — simptomatice pentru metoda de lucru a filologilor din familia spirituală a marelui teoretician Giorgio Pasquali (*Storia della tradizione e critica del testo*, Firenze, 1934).

Mai înainte de a trece la observațiile referitoare la problemele textului, se mai cuvine să precizăm că cercetările lui Ballaira stabilesc în mod satisfăcător unele repere pentru datarea lui Tiberius. De pe urma faptului că tratatul citează fără înconjur, *nominalim*, pe retorul